UOT 796:011

A.İ.Əhmədli
magistrant
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Az 1000, Bakı ş., Ü.Hacıbəyli küçəsi 68
E-mail: aysen.axmedli @ mail.ru

UŞAQLARDA DAVRANIŞ NORMALARININ TƏRBİYƏ EDİLMƏSİNİN YOLLARI VƏ VASİTƏLƏRİ

Açar sözlər: *davranış, əxlaq tərbiyəsi, uşaq , ünsiyyət, qrup*

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda davranış mədəniyyətinin formalaşdırılması əxlaq tərbiyəsi sistemində əsas yer tutur. Uşaqlarda bir sıra əxlaqi keyfiyyətinin mahiyyətini başa salmaq və onların hərəkət və davranışlarında bu keyfiyyətləri aşılamaq bu prosesin mahiyyətini təşil edir. Tərbiyəçi ayrı-ayrı yaş qruplarında olan uşaqlara söz, nümunə,oyun, gəzinti, rejim, kütləvi tədbirlər,əmək və digər yol və vasitələrdən istifadə etməklə zəruri əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasını özünün gündəlik işinə çevirməlidir.

А.И.Ахмедли

ПУТИ И СРЕДСТВА ВОСПИТАНИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ НОРМ У ДЕТЕЙ

Ключевые слова*: поведение, мораль, ребенок, общение, группа*

Формирование поведенческой культуры у детей дошкольного возраста является ключевым элементом системы нравственного воспитания. Понимание сущности некоторых моральных качеств у детей и привитие этих качеств в их действиях и поведении является сущностью этого процесса. Воспитатель должен превращать отдельные повседневные занятия для детей в обучение необходимым моральным качествам, используя слово, образец, игру, ходьбу, режим, массовые действия, труд и другие средства.

A.I.Ahmadli

WAYS AND MEANS OF CULTIVATING BEHAVIORAL NORMS IN CHILDREN

Key words: *behavior, morale, child, communication, group*

Formation of behavioral culture in pre-school children is a key element in the moral education system. Understanding the essence of some moral qualities in children and instilling these qualities in their actions and behaviors is the essence of this process. The educator should turn children into separate daily activities by teaching them the necessary moral qualities by using word, sample, game, walking, regime, mass actions, labor, and other means.

Əxlaq tərbiyəsi mürəkkəb və ikitərəfli prosesdir. Bu prosesdə bir tərəfdən tərbiyəçi, müəllim. Valideyn uşağa təsir göstərir, o biri tərəfdən uşaq bu təsirlər nəticəsində öz mənəviyyatını təkmilləşdirmək üçün fəallıq edir, öz üzərində işləyir, cəmiyyətdə necə davranmağın, nə kimi mənəvi norma və prinsipləri rəhbər tutmağın vacibliyini öyrənir, rəftar və hərəkətlərində bu qaydalara, cəmiyyətin birgə yaşayış normalarına əməl etməyə çalışır.

Uşaqların mədəni davranış tərbiyəsində əsas yerləri səmimilik, sadəlik, təvazökarlıq, xeyirxahlıq, dosta-yoldaşa sadiqlik, sədaqətli olmaq, düzlük, doğruçuluq, dostluq, yoldaşlıq, ədalətlilik, və s. kimi keyfiyyətlər tutur. Bunlar mühüm əxlaqi keyfiyyətdir. Nəcib əxlaq üçün səciyyəvi olan bu keyfiyyətlər əxlaq tərbiyəsinin məzmununda mühüm yer tutur. Bu keyfiyyətləri hələ uşaqlıqdan gənc nəslə aşılamaq son dərəcə vacibdir.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlar davranışın bəzi normalarını şüurlu surətdə dərk edirlər. Onlar yaxşı və pis haqqında müəyyən təsəvvürlərə malik olmaqla yanaşı, davranışında əxlaq normalarına müəyyən qədər əməl etməyə çalışırlar. Bu yaşda baş beyin qabığının analizedici və sintezedici fəaliyyəti inkişaf etməyə başladığı üçün uşaq onun davranışına göstərilən tələbləri dərk etməyə, hərəkətlərini və rəftarını aydınlaşdımağa qadir olurlar. Buna görə də uşaqlarda daxili ləngimə prosesini tədricən məşq etdirərək və möhkəmləndirmək zəruridir. Onlarda təmkinli olmağı tərbiyə etmək, bəzi özünü məhdudlaşdırma qabiliyyətini inkişaf etdirmək, hərəkəti əxlaq qaydaları motivlərinə tabe etmək bacarığını formalaşdırmaq lazımdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaqi davranışlarında şüur hələ həlledici qüvvəyə malik olmadığından şüur çox vaxt uşağın pis rəftara yol verməsindən sonra fəaliyyətə başlayır. Məhz bu rəftarın və davranışın düzgün olmadığını, səhv hərəkətlər etdiyini sonradan başa düşür və deyir.

Uşağın nəyin yaxşı, nəyin pis olması haqqında təsəvvürləri onun təcrübəsi, həyəcanları ilə sıx əlaqəlidir. Uşağın müşaidə etdiyi faktlar, obrazlı təəssüratlar və s. ilə bağlı olan hər şey əsasən ona anlaşıqlı olur. Uşaq üçün xarakterik olan təfəkkür konkretliyi bununla izah edilir.

Respublikamızda 1998-ci ildə qəbul edilən "Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı"nda və bundan sonra 2012-ci ildə qəbul edilən "Məktəbəqədər təhsilin Proqramı"nda (Kurikulum) uşaqların əxlaq tərbiyəsinə

verilən tələblər xeyli təkmilləşdirilmiş, uşaqlarda milliliyin, insanpərvərliyin, qarşılıqlı xeyirxahlıq münasibətlərinin, kollektivçiliyin əsası üzrə tərbiyə işinin məzmunu dəqiqləşdirilmiş, onlarda yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşması üçün normaların məzmunu konkretləşdirilmiş, uşaqların və aparılan işlərin qrupdan-qrupa zənginləşməsi, inkişafı nəzərə alınmışdır. Bu proqramların məzmunu uşaqda öz fəaliyyətini təşkil etmək bacarığının formalaşması, tərbiyəçinin tələblərini yerinə yetirməsi, öz hərəkətini başqalarının hərəkəti ilə razılaşdırması və s. ilə müəyyən edilmişdir.

Proqramlarda uşaqların davranış və ünsiyyət mədəniyyətinin əsasında mehribanlıq, səmimilik, təvazökarlıq, insaflılıq, ədalətlilik, xeyirxahlıq, rəhimlilik, əliaçıqlıq, qayğıkeşlik və s. kimi keyfiyyətlər qoyulmuşdur. Həmçinin, bununla əlaqədar uşaqlara yaşıdlarla davranış tərzini seçmək bacarığının verilməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi hiss və adətlərinin tərbiyə edilməsində yüksək nəticələrə nail olmaq üçün bu hiss və adətləri uşaqların şüuru ilə əlaqələndirməyə çalışmaq, bununla da əxlaqi hisslərin, adətlərin və şüurun vahidliyinə nail olmaq lazımdır. Məhz bu zaman tərbiyədən gözlənilən nəticəni almaq mümkündür. Uşaqların tərbiyəli hərəkət etmək, ədəb-ərkan dairəsində davranması üçün belə hərəkət və davranışın xarakteri və əhəmiyyəti haqqında müvafiq biliklərə, anlayış və təsəvvürlərə malik olmalı, onları öz əqidəsinə çevirməlidirlər. Bu işdə ilk növbədə məhz şüuru və əqidəni formalaşdırmağa yönəldən tərbiyə məsələlərinə həsr edilmiş söhbətlər, oyunlar, gəzintilər və s. üsullardan istifadə olumalıdır. Bu işlərin əsas vəzifəsi – tərbiyə ilə bağlı anlayışları uşaqlara aydınlaşdırmaqdan, izah etməkdən, insani keyfiyyət və münasibətlərin, o cümlədən davranış mədəniyyətinin vacibliyinə uşaqları inandırmaqdan, bu barədə onlarda lazımi əqidə yaratmaqdan ibarətdir. Sözün böyük tərbiyəvi gücü ilə uşaqlarda inam və əqidə yaradılmalıdır.

Yaşlı nəsil sözün gücündən istifadə edərək min illər ərzində öz övladlarına, nəvə və nəticələrinə nəyin yaxşı, nəyin pis, nəyin gözəl, pis olduğunu, nəyin düz, nəyin əyri, hansı hərəkətlərin baş ucaltdığını, hansının alçaqlıq gətirdiyini; böyüklə, kiçiklə, qoca ilə, öz yaşıdı ilə başqa insanlarla necə davranmanın ləyaqətli, necə münasibətin ləyaqətsiz olduğunu öyrətmişlər. Söz metodu güclü təsir vasitəsi olduğundan hal-hazırda da uşaqların tərbiyəsində ondan geniş istifadə edilir. Buna görə də məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsində sözdən və sözlü metodlardan istifadəyə geniş yer verilməlidir. Bununla yanaşı, oyun, idman, ekskursiya, əmək, süjetli-rollu oyunlar və s. metod və vasitələrdən istifadə etməklə onlarda mühüm davranış normaları tərbiyə edilməlidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaqi keyfiyyətləri onların davranışında təzahür edir. Bununla belə, təkcə davranışa əsasən uşağın əxlaqi tərbiyəsi haqqında söz demək bir qədər çətindir. İnsanın, o cümlədən uşağın müəyyən şəraitdə necə hərəkət etməsi ilə yanaşı, ikinci bir məsələdə uşağın nəyə görə

başqa cür deyil, məhz bu cür hərəkət etməsi də çox vacib problemlərdəndir. Elə uşaq vardır ki, bağçada uşaqlar içərisində bir cür, təklikdə isə başqa cür hərəkət edirlər. Əslində isə uşaqlar elə tərbiyə edilməlidir ki, hər iki halda əxlaq normalarını pozmasınlar. Bu baxımdan uşağın niyə məhz bu cür hərəkət etməsini də öyrənmək lazımdır.

Böyüklər kimi uşaqların da niyə başqa cür deyil, məhz bu cür hərəkət etməsi motivlərlə bağlıdır. Motivlər insanı hərəkətə təhrik edən səbəblərdir. Motivlər arasında gedən mübarizə isə əxlaq tərbiyəsində hərəkətverici qüvvə kimi çıxış edir. Belə ki, bəzən uşağın formalaşmış adətləri ilə irəli sürülən yeni tələblər uyğun gəlmir və öz aralarında daimi mübarizəyə girişir. Ziddiyyətin həlli inkişafa gətirib çıxarır. Lakin formalaşmaqda olan əxlaqi keyfiyyətlər köhnə adətləri asanlıqla sıxışdırıb aradan çıxara bilmir. Ona görə də tərbiyəçinin başlıca vəzifəsi uşaqda özünün köhnə adətlərinə qarşı mübarizə apara bilməsi üçün daxili tələbat yaratmaqdan ibarətdir. Əgər bu cür tələbat yaxşı formalaşmış olarsa, köhnə adətləri aradan qaldırmaq nisbətən asanlaşır.

Uşaqlarda davranış normalarının formalaşdırılması üçün başlıca metod və vərdişlərin biri də pedaqoji situasiyaların yaradılmasıdır. Elə situasiyalar ki, onlar uşağı müəyyən seçimlər qarşısında qoymaqla, yaxşını, düzü, vacib olanı seçməyə imkan yaratsın. Tərbiyə prosesində elə pedaqoji situasiyalar yaratmaq lazımdır ki, uşaqlar müəyyən çətinlik qarşısında qalsın. Mümkün olan müxtəlif hərəkətlərdən ən düzgün olanını seçməyə onlarda daxili tələbat yaranmış olsun və hansı işin daha vacib oluğunu özü müəyyənləşdirə bilsin. Uşaq fikrini əsaslandırmğı və müdafiə etməyi bacarmalıdır. Uşaqda müəyyən daxili tələbat vardır və o, həmin tələbatın icrası üçün can atır. Çalışmaq lazımdır ki, belə tələbatlar müsbət istiqamətli olsunlar.

Məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq uşaqları mədəni davranış qaydalarına alışdırmaq lazımdır. Bu məqsədlə ailədə, ictimai mühitdə və uşaq bağçalarında müntəzəm olaraq iş aparılmalıdır. Uşaqların həyatının ilk günlərindən valideynlərin, yaxın adamların, tərbiyəçinin köməyi ilə həyata keçirilən bu işlərin uşaqlar böyüdükcə onların tədricən müstəqil surətdə bu hərəkət və davranışı yerinə yetirmələrinə nəzarət etmək lazımdır.

Təcrübə və tədqiqatlar göstərir ki, tərbiyə və təlim prosesində uşaqlara əxlaq normalarının mənimsənilməsi heç də həmişə onlar tərəfindən mədəni davranış vərdiş-lərinin yaranmasına gətirib çıxarmır. Həmin normaları uşaq yaxşı öyrənə bilər. Lakin heç də özünü tələb olunduğu kimi aparmaz və əksinə o, davranış norma və qaydalarını dərk etmədən praktik təcrübəsinə əsaslanaraq düzgün, mədəni davrana bilər. Buna görə də tərbiyə prosesində bunların vəhdət halında formalaşmasına nail olmalıdır.

Müşahidələr göstərir ki, məktəbəqədər yaşda bəzi uşaqlar necə davranmağı sadə şəkildə bilsə də bəzən bildiyi kimi hərəkət etmir. Bəzən də düzgün davranır, lakin belə davranışa aid qaydanı izah etməkdə çətinlik çəkir. Buna

görə də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlar məktəbə gedənə qədər onlarda davranış qaydaları haqqında düzgün anlayış yaradılmasına çalışmaq və buna nail olmaq lazımdır. Onların yaş və anlaq səviyyəsini nəzərə alınmaqla bu anlayışa müvafiq davranmaq, hərəkət etmək vərdişləri formalaşdırılması zəruridir. Bunlar əqidənin ilk elementlərinin yaradılmasına səbəb olduğundan bunu uşaqlarda kiçik yaşlardan formalaşdırılması olduqca vacibdir.

Uşaq elə tərbiyə edilməlidir ki, rəftar və münasibəti, yoldaşları ilə ünsiyyəti mövcud əxlaq normalarına davranış qaydalarına uyğun olsun və nəyin necə olduğunu, onların mahiyyətini anlaya bilsin. Etdiyi hərəkəti şüurlu surətdə dərk etsin.

ƏDƏBİYYAT

1. Mursaqulova R., Rüstəmova N. Məktəbəqədər pedaqogika. Dərslik. Bakı: ADPU, 2012.
2. Əliyeva Ş.Q. Məktəbəqədər təhsilin aktual problemləri. Monoqrafiya. Bakı: Elm, 2010.
3. Abdulov R.Sənin Sosial fəallığın. Bakı, 1998
4. Əlizadə. Ə. Sosial Pedaqogikanın aktual probl emləri elmləri. Bakı 1998

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.10.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 16.12.2018
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qəribə Rəhimova
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.